

ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

2005 р., А.М. Сингаївська

здобувач КУТЕП

Державотворчі процеси, які відбуваються нині в Україні, охоплюють усі ділянки життя. Підготовка майбутніх фахівців економічного профілю для забезпечення належного функціонування та прогресивного розвитку національної економіки є не тільки завданням вищих економічних та неекономічних вищих закладів освіти, які вирішують нагальні галузеві проблеми. Це, передусім, в центрі уваги академічної науки, державних органів управління освітою, економістів-практиків. Розвиток ринкових процесів в Україні, з одного боку, вимагає вдосконалення економічної освіти, прагнення інтеграції у світовий освітній простір та членство у системі Болонського процесу, з іншого, переорієнтовують вищу економічну освіту на дотримання європейських стандартів. Першочергові та стратегічні завдання цього напрямку визначені Концепцією розвитку економічної освіти в Україні і Комюніке Конференції Міністрів країн Європи 19-20 травня 2005 р. [2].

Сучасна економічна освіта в Україні пройшла тривалий шлях розвитку. Впродовж останніх десятиліть зберігається ознака престижності економічних професій серед спеціальностей вищих закладів освіти. Як зазначає міністр освіти і науки України С.М. Ніколаєнко, ще й донині кількість абітурієнтів та випускників економічного профілю перевищує ринкову потребу [9]. Суспільні ж вимоги з боку економіки і бізнесу до випускників вищих економічних навчальних закладів, неекономічних вищих закладів освіти державної та недержавної форм власності загалом не співпадають з намірами останніх вести підготовку фахівців економічного профілю [6]. Отож, маємо протиріччя відповідності кількості та якості у підготовці фахівців економічного профілю.

Економічна освіта України ґрунтується на положеннях Закону України „Про вищу освіту”, Закону України „Про освіту”, Державної національної програми „Освіта” („Україна XXI століття”) та є невід’ємною складовою сучасної системи вищої освіти в Україні, що забезпечує підготовку молоді до професійної діяльності в усіх сферах господарювання. Економічна освіта є основою соціалізації особистості, фактором реалізації економічних свобод демократичного суспільства і гармонійного життя людини з одного боку, а також, з іншого, визначається завданнями переходу до правової держави, ринкових перетворень економіки, необхідністю максимального наближення її розвитку до тенденцій світової економіки і прогресивного суспільства.

Кожний етап безперервної економічної освіти для конкретної людини повинен наповнюватися змістом і формою освітнього процесу для задоволення потреб особистості відповідно до особливостей цього етапу та

професії. За Концепцією усіх, хто навчається, поділяють на дві групи, одна з них включає фахівців, для яких економіка є основним предметом діяльності: професійні економісти і підприємці, менеджери та інші управлінські кадри. Наше дослідження вивчає саме цю групу студентів у системі підготовки фахівців економічного профілю у вищих закладах освіти.

Головними компонентами економічної освіти є її зміст і організаційно-освітні технології забезпечення. Зміст і технології освіти мають свої особливості у різних складових економічної освіти: загальноекономічній та професійно-економічній. Зупинимось на професійно-економічній.

Як зазначено у Концепції розвитку економічної освіти в Україні: „Особливості змісту професійно-економічної освіти обумовлюються вимогами до її кінцевого результату – формування гармонійної, всебічно розвиненої особистості, для якої професійні знання, уміння, навички і їх постійне оновлення становлять основу самореалізації в економічній сфері суспільства. Професійна підготовка сучасних економістів передбачає розуміння ними закономірностей формування та розвитку відтворювальних процесів на макро- та мікрорівнях...”[2].

Проблеми професійно-економічної освіти наразі призвели до дефіциту кваліфікованих кадрів, які здатні після здобуття відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня знайти своє місце на ринку праці, адаптуватися в умовах швидкоплинної, невизначеної національної економіки, розв'язувати складні сучасні задачі підприємства на високому професійному рівні. Зміна середовища умов життєдіяльності майбутніх фахівців економічного профілю вимагає зміни технологій та інструментарію їхньої професійної підготовки.

Приєднання України до країн-учасниць Болонського процесу в перспективі забезпечить одну з переваг – мобільність випускників вітчизняних вищих закладів освіти, але поки викриває найслабше місце у ланцюгу – відірваність академічної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю від реальної практичної підготовки [9]. На наш погляд, мінімізація розриву між навчальною, професійною підготовкою студентів і готовністю до майбутньої економічної діяльності обумовлюється другою складовою економічної освіти – організаційно-освітніми технологіями. Цю діяльнісну компоненту економічної освіти враховують технології навчання.

Отже, постає завдання педагогіки вищої школи на передбачену якість економічної підготовки спеціалістів ще до їхнього випуску з вищого навчального закладу. Виявлення проблем навчання економічних дисциплін у процесі отримання вищої економічної освіти на цьому шляху є обґрунтованим і актуальним. Наше дослідження повністю підпорядковано задачам прийнятої Концепції у частині основних заходів, спрямованих на реалізацію завдань розвитку економічної освіти, й, зокрема, вдосконалення якості навчального процесу шляхом упровадження сучасних методик навчання. Відповідно до Комюніке Конференції Міністрів країн Європи 19-20 травня 2005 р. серед інших у вітчизняній освіті ставиться задача формування суспільства „Економіки нових знань”.

Проблемі професійно-економічної освіти у вищих навчальних закладах недостатньо приділена увага, що й обумовило напрям дослідження. Педагогічна наука має доробок щодо шкільної економічної освіти (А.С. Нісімчук „Економічна освіта школярів”) та вищої педагогічної освіти з орієнтацією на методику викладання економіки у загальноосвітній школі (О.В. Аксьонова, Г.В. Єльнікова, А.С. Нісімчук тощо) [6]. Проте економічна підготовка фахівців (бухгалтерів, фінансистів, економістів, маркетологів, логістиків, менеджерів) у вищих закладах освіти і, зокрема, технології навчання економічних дисциплін на належному рівні ще не досліджуються, оскільки є новою у своїй постановці. Серед наукових досліджень даного напрямку відзначаємо роботи Г.О. Ковальчук, Т.Б. Поясок [1; 5].

Мета даної статті полягає у висвітленні проблематики технології навчання економічних дисциплін у вищих закладах освіти на шляху вдосконалення економічної освіти.

Розбудова національної економіки на макро- і мікрорівні значною мірою залежить від рівня підготовки кадрів: менеджерів, економістів, бухгалтерів і фінансистів, логістиків і маркетологів тощо. Світовий досвід бізнесу і трансформація економічних перетворень доводить, що на рейки має стати випереджувальна освіта. Це усвідомлюється освітянами, але перехід від запізнюючої освіти здійснюється повільно або фрагментарно. Практика свідчить, що навчання таким галузям економічної науки і за спеціальностями, як логістика, логістичний менеджмент, інформаційні системи в менеджменті, рекламна діяльність, консалтинг по-декуди відбувається не за цілями випереджувальної освіти.

Отож, маємо *проблему розбудови технологій навчання економічних дисциплін на шляху переорієнтації економічної освіти на випереджувальну основу.*

Вдосконалення вищої економічної освіти вимагає врахування у навчанні економічних дисциплін не тільки сучасних тенденцій розвитку економічних процесів та досягнень, а й вимог до організації навчання, що відповідає потребам економічних перетворень, входження до Європейського освітнього простору та гуманізації освіти.

Удосконалення всіх ланок освіти диктується змінами, що відбуваються в науці, техніці, виробництві, які зумовлюють необхідність постійного підвищення кожним громадянином України своїх загальноосвітніх, економічних, технічних, екологічних та інших знань, умілого та ефективного їх застосування в усіх сферах виробництва. Вище було доведено і як висновок можна констатувати, що *питання розвитку вищої економічної освіти у нашій державі залишається на периферії інтересів суспільства третього тисячоліття і економічної науки.*

Сьогодні відбувається, передусім, серйозна зміна цілей освіти, а звідси, і критеріїв ефективності. Не якість знань, як така, і тим більше не обсяг засвоєних знань і вмій, а розвиток особистості, реалізація унікальних людських можливостей, підготовка до складностей життя стають провідною

ціллю освіти, яка виходить далеко за межі конкретного предмету. Наша система вищої економічної освіти поки все ще орієнтована на знання, уміння й навички як кінцеву ціль, як результат. Рівень знань слугує основним критерієм в оцінюванні студентів в процесі навчання та отриманні фахової підготовки за його підсумками у вищих навчальних закладах. Виходячи з цілей неперервної освіти *технології навчання економічних дисциплін мають орієнтуватися на гасло „Навчання в економічній освіті – процес учіння як навчатися на шляху опанування професією”*.

Крім того, для гуманістичної, особистісно орієнтованої освіти притаманним є пріоритет виховання в навчально-виховному процесі, що для вищої школи є не настільки першочерговим, як для інших педагогічних систем. Орієнтація на особистісний підхід у навчанні означає, що педагогічні впливи мають спиратися на синтез видобутих психологічною та педагогічною наукою закономірностей будови, функціонування та розвитку особистості.

Набуває сили самоврядування як сукупність виховних заходів на рівні навчального закладу, факультету, але фактично у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації, зокрема, на рівні навчальних дисциплін економічного профілю виховна складова є знівельованою.

Ми бачимо *проблему перебудови навчально-виховного процесу у вищих закладах освіти з наголосом на виховання фахівця в контексті особистісно орієнтованої парадигми навчання – ненасильницьке, вільне виховання молодої людини в процесі здобуття нею професійної освіти*.

Поступово усвідомлюється необхідність переходу від масового до диференційованого навчання. Реалізується принцип варіативності, який дає можливість педагогічним колективам навчальних закладів вибирати і конструювати педагогічний процес за будь-якою моделлю, включно авторські. Здійснюється перехід від регламентованого, авторитарного навчання майбутнього спеціаліста до гуманістичного, вільного виховання, заснованого на добровільному виборі форм діяльності, ініціативі та взаємному довірі учасників навчально-виховного процесу. Щоб забезпечувати рівну можливість різним студентам-індивідуальностям успішно вчитися і розвиватися, необхідно виявляти і враховувати їх індивідуальні особливості, зокрема в навчаємості, їх професійних здатностях тощо. Врахування потенційних індивідуальних можливостей студентів, тобто їх облік, забезпечує своєчасне вирішення оперативних задач навчання, індивідуалізацію роботи з ними і, як наслідок, подолання бар'єрів та попередження неуспішності в навчанні. Практика свідчить, що в економічній освіті принцип варіативності реалізований на стадії формування державних стандартів, наприклад навчальних планів, а далі поширений не на достатньому рівні. Цю прогалину треба терміново ліквідувати, інакше процес набуття економічних знань безповоротно буде залишатися на стародавньому рівні. В цьому напрямі *навчання економічних дисциплін у здобутті студентами вищої економічної освіти мають спрямовуватися на індивідуалізацію та рівневу диференціацію* (а не

орієнтацію на посереднього студента) шляхом розроблення програм і методик, обліку потреб і потенційних можливостей кожного студента.

Область дійсності, яку вивчає педагогічна наука, – навчання і виховання. Щоб навчання і виховання могли виконувати визначені освітньою парадигмою для суспільства функції, першочергово встановлюють зміст освіти, у конкретних цілях – зміст навчання, а також організаційно-освітні технології, що мають відповісти на питання: як здійснити процес передачі змісту навчання молодій людині одночасно забезпечуючи її всебічний розвиток.

Згідно загальнодержавної політики зміст професійної освіти видозмінюється за декількома напрямками: змістом освіти стає не тільки знання суто конкретної галузі, але і сфери досягнень людства, які далеко виходять за рамки певної науки – відповідно ноосферній парадигми; підвищення ролі гуманітарного знання як основи розвитку особистості і визначення змістового „центру” професійної освіти як прагнення до возвеличення людини – „людиноцентризму”; рух від обов’язкового, однакового для усіх змісту навчання до варіативного і диференційованого, поступового наближення до індивідуалізованого навчання.

Згідно статті 15 Закону України „Про освіту” Державні стандарти освіти встановлюють вимоги до змісту, обсягу й рівня освітньої та фахової підготовки в Україні. Стандарт професійної освіти і навчання має ряд особливостей. Ці стандарти містять перелік трудових операцій, які мають визначатися в межах певної професійної діяльності, а також пов’язані з ним знання, уміння та навички [8]. Виходячи з головної мети вищої професійної освіти будь-якого профілю до наукової і практичної діяльності, завдання підготовки фахівців, які відповідатимуть запитам суспільства, зокрема сфери економічної діяльності, наприклад, можна деталізувати як озброєння майбутніх фахівців вмінням з соціально-економічних і суспільних позицій професійно формулювати, вирішувати виробничі задачі й брати на себе відповідальність за правильність їх вирішення. Професійне вирішення виробничих задач характеризується вмінням спиратися на теоретичні знання на усіх етапах розв’язання задачі. Непрофесійне вирішення задачі характеризується тим, що людина діє за інтуїцією, не обґрунтовуючи, чому вона здійснює певні кроки і заходи, чого прагне досягти за допомогою прийнятого рішення, тобто не використовує наукові підходи й досвід людства.

Процесуальна частина донесення змісту освіти, регламентованого державними стандартами та нормативними документами, має бути відповідною до обраної гуманістичної парадигми. *Технології навчання, зокрема і економічних дисциплін, в отриманні вищої економічної освіти вимагають перебудови стереотипів традиційного навчання, зміни менталітету сучасного педагога та формування нового мислення студентами, призвані спрямовувати професійну освіту на реалізацію особистісно орієнтованої парадигми навчання – забезпечити всебічний*

розвиток природних здібностей кожної особистості на шляху здобуття нею конкретної фахової підготовки.

На думку вітчизняних дослідників, уміння і навички впливають на рівень підготовленості працівника до виконання трудових операцій у процесі тієї чи іншої професійної діяльності, від рівня їх сформованості залежить якість підготовки різних категорій випускників до професійної діяльності з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу, сучасних і перспективних вимог суспільства [3]. Зміст виробничих функцій, зміст, вид і клас типових задач діяльності, зміст здатностей мають відповідати вимогам до змісту та рівня майбутньої соціальної та професійної діяльності випускників вищих навчальних закладів. Виробнича (трудова, службова) функція визначається як коло обов'язків, які виконує фахівець відповідно до займаної посади і які визначаються посадовою інструкцією або кваліфікаційною характеристикою. Професійна компетентність і кваліфікація є конкретною, професійна вища освіта спрямована на підготовку конкретної особи до виконання конкретних обов'язків та завдань певної посади в економічній сфері діяльності. Від того, якими технологіями навчатимуть студентів здобувати такі виробничі функції, як проектувальна (проектно-конструкторська), організаційна, управлінська, виконавська (технологічна, операторська), технічна, залежить загальний результат економічної підготовки майбутнього фахівця.

Тут ми бачимо проблему на шляху вдосконалення вищої економічної освіти: сучасні технології навчання економічних дисциплін технологізують процес навчання з конкретизацією на виробничі функції.

Як показує практика, навчання економічних дисциплін є статичним і проводиться відокремлено одна від одної. Існують міжпредметні зв'язки, але недостатньо, на наш погляд, дисципліни інтегруються разом і одночасно в професійну майбутню діяльність студента. Найкращим чином такий підхід, звісно, реалізовано в проведенні кваліфікаційних іспитів (у формі комплексного кваліфікаційного завдання), але, це на останніх курсах навчання. Подекуди комплексні завдання для студентів є неочікуваними або ж не є логічним продовженням низки навчально-виховних завдань освітнього процесу у здобутті професійних знань і вмінь. Цей розрив можна зменшити за рахунок введення в технології навчання економічних дисциплін обов'язкових етапів науково-дослідної діяльності в інтегрованій формі: дослідницька діяльність, творча навчальна робота, професійна складова, розділ соціального наповнення, – видів навчальної діяльності, які існують самостійно і є відокремленими один від одного в навчальному процесі. Такий підхід є динамічним, комплексність та інтегрованість професійних завдань відповідає прогностичним намірам в навчальних планах укрупнити економічні дисципліни та вимогам приєднання до Болонської конвенції.

Отже, в технологіях навчання економічних предметів, які є статично відокремленими в блоці професійного призначення та вибіркового дисциплін, варто передбачити набуття студентами професійних здатностей за динамічною моделлю з акцентом на комплексність економічних знань і вмінь.

Однією з технологій, в якій оцінювання здобутих навчальних якостей відбувається в динаміці, є кредитно-модульна організація навчального процесу і відповідно до неї модульно-рейтингова технологія навчання.

Необхідно озброювати студентів не тільки системою знань по різних предметах, але і системою дій, операцій, без яких неможливо повноцінне засвоєння знань і використання їх. В умовах добре організованого навчання їх можливості не тільки повніше використовуються, але й розвиваються. Як зазначають Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, бажано організувати навчання, яке не просто пристосовується до досягнутого учнями рівня розвитку, а викликає в них прогресивні зрушення. Все більше значення набуває формування здатності самостійно опанувати нові досягнення науки і техніки, „самому рухатися разом з прискореним науково-технічним прогресом” (О.М. Леонтьєв) [7].

Розвиток професійних здатностей є не тільки результатом засвоєння студентом конкретних знань і вмінь, а й умовою його успішності і тісно пов'язаний з розвитком мотивів учіння і праці майбутнього фахівця. Навчання економічних дисциплін вносить конкретний вклад в формування потреб молодшої людини, її інтересів, ціннісних орієнтацій, наукового світобачення і морального самоусвідомлення. В процесі поєднання в навчально-виховному процесі розумової, трудової і творчої праці потреби особистості не тільки задовольняються, але й примножуються, виникають також і нові потреби в пізнанні, науковій діяльності, творчості тощо. Характерним для духовних потреб є їх ненаситність: задоволення одних потреб породжує інші [2]. Виникнення якісно інших, суспільно значимих потреб спроможне відігравати провідну роль в формуванні ієрархії запитів людини, які в свою чергу є спонукальною силою до професійної діяльності.

Як висновок, маємо зазначити, що *проблема розвитку особистості є предметом технологій навчання, зокрема розвивального навчання, яке, на наш погляд, потрібно поширювати на шляху вдосконалення економічної освіти. Маємо передбачати в технологіях навчання економічних дисциплін перехід від навчання як функції запам'ятовування до учіння як процесу розумового розвитку, що дозволяє використовувати засвоєне, від зовнішньої мотивації студента до внутрішньої, морально-вольової, його самомотивації учіння.*

Вдосконалення економічної освіти на шляху входження до Європейського освітнього простору торкається і якості вищої освіти за фактором „діяльність викладача”. Ця проблема, яка має місце на наш погляд, обґрунтовується тим, що *викладач є обов'язковим структурним компонентом педагогічної системи.*

У теорії і практиці педагогіки вищої школи існує багато варіантів процесу підготовки спеціалістів, а, отже, багато освітніх технологій. Необхідність впровадження відповідних технологій до цілей навчання ґрунтується передовсім на їх знанні. Тому маємо *проблему вибору викладачем адекватної технології навчання економічних дисциплін із різноманіття*

педагогічних технологій у підготовці майбутнього фахівця економічного профілю.

Вимоги до випускників навчальних закладів економічного профілю обумовлюють необхідність удосконалення, з одного боку, змісту, форм, методів самої економічної освіти, так і підготовки викладачів економічних дисциплін, з іншого, здатних організувати навчальний процес відповідно державним, світовим стандартам та одночасно особистісно орієнтованого навчання. Сучасний викладач економічних дисциплін має конкретну мету – навчити студентів умінню здобувати наукові та професійні знання, розвивати потребу вчитися, забезпечувати майбутніх спеціалістів пізнавальними засобами, необхідними для розвитку їх потенційних здібностей. Виходячи із загальної цілі – навчити, розвинути, виховати, педагог формулює конкретну педагогічну задачу, як це зробити в даних обставинах, в певний час і по відношенню до конкретних студентів. Професійне формулювання і вирішення педагогічних задач викладачами економічних дисциплін можливо лише на підставі формування у педагога правильних уявлень про складні схеми взаємодії педагогічних систем.

Існує той аргумент, що наукові педагогічні знання не так же і важливі, тому що педагогіка – не стільки наука, скільки мистецтво, а нестачу знань педагог компенсує досвідом. „Практична педагогіка, звісно, велике мистецтво, де багато чого залежить від Майстра, але в основі цього мистецтва лежать наукові принципи, підходи, системи. При їх використанні педагогічна практика суттєво виграє, зменшується ймовірність втрат і помилок” [4].

Такий підхід покладено в основу культури педагогічної діяльності і не є виключенням для викладачів економічних дисциплін. На ліквідацію прогалин педагогічної підготовки викладачів спеціальних дисциплін у технічних університетах, в структурі яких є економічні факультети, спрямовують проведення наукових, науково-практичних, науково-методичних конференцій та періодичних або постійних семінарів за педагогічною тематикою. Професійною підготовкою викладачів економічних дисциплін займаються провідні навчальні заклади нашої країни: Національний університет імені Т. Шевченка, Київський національний економічний університет; нині запровадили таку підготовку вищі педагогічні заклади. Але таких заходів недостатньо: по-перше, це спрямовано на перспективу підготовки викладачів економічного профілю, по-друге, коло практикуючих викладачів з відсутністю необхідних психолого-педагогічних знань є значним. На нашу думку, сучасний викладач економічних дисциплін має бути не лише обізнаним із основами психолого-педагогічної науки, а й з педагогічними технологіями та впроваджувати технології навчання у практику підготовки фахівців економічного профілю.

Таким чином, маємо *проблему невідготовленості викладача економічного циклу до застосування сучасних технологій навчання в частині реалізації особистісного підходу в навчанні економічних дисциплін майбутніх фахівців економічного профілю.*

В усі часи вища школа ставила завдання на вдосконалення підготовки майбутніх фахівців. Серед наявних проблем навчання економічних дисциплін у підготовці фахівців економічного профілю сформульовано й обґрунтовано як педагогічну проблему технологію навчання. Підсумовуючи, зазначимо:

- перехід від спізнювальної до випереджувальної освіти здійснюється повільно або фрагментарно;
- актуальним є врахування у навчанні економічних дисциплін не тільки сучасних тенденцій розвитку економічних процесів та досягнень, а й вимог до організації навчання, що відповідає потребам економічних перетворень, входження до Європейського освітнього простору та гуманізації освіти;
- розвиток вищої економічної освіти в Україні залишається на периферії інтересів суспільства і економічної науки;
- система вищої економічної освіти поки все ще орієнтована на знання, уміння й навички як кінцеву ціль, як результат, і рівень знань слугує основним критерієм в оцінюванні студентів у процесі навчання та отриманні фахової підготовки за його підсумками у ВНЗ;
- у вищих навчальних закладах (III-IV рівня акредитації) на рівні навчальних дисциплін економічного профілю виховна складова є знівельованою;
- у вищій економічній освіті принцип варіативності реалізований на стадії формування державних стандартів (ОПП, ОКХ, навчальних планів), а в щоденному навчанні поширений не на достатньому рівні;
- набуття професійної компетентності студентами у процесі навчання не у повній мірі орієнтовано на виробничі функції: проектувальна, організаційна, управлінська, виконавська, технічна;
- існує розрив між навчальною, професійною підготовкою студентів і готовністю до майбутньої економічної діяльності;
- навчання економічних дисциплін проводиться відокремлено одна від одної, є статичним і дисципліни не інтегруються разом та в професійну майбутню діяльність;
- сучасний викладач економічних дисциплін має бути обізнаним із основами психолого-педагогічної науки, з педагогічними технологіями тощо, а натомість є непідготовленість викладача економічного циклу до застосування сучасних технологій навчання в частині реалізації особистісного підходу в навчанні економічних дисциплін майбутніх фахівців економічного профілю.

Отже, сучасний навчально-виховний процес у професійно-економічній освіті має поле як для дослідження, так і для вдосконалення, зокрема у напрямі технології навчання економічних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Концепція розвитку економічної освіти в Україні // Освіта України – 2004. – № 6. – С.4-5.*
2. *Ковальчук Г.О. Формування професійних педагогічних умінь у студентів – майбутніх викладачів економіки: Дис. канд. пед. наук: 13.00.04. – К.: Ін-т педагогіки АПН України, 1999. – 216 с.*
3. *Нісімчук А.С., Падалка О.С., Смолюк І.О. Педагогічна технологія: Підручник – К.: Четверта хвиля, 2003. – 224 с.*
4. *Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / За заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.*
5. *Поясок Т.Б. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців фінансово-економічного профілю у вищих навчальних закладах: Автореферат. – К.: ІПППО АПН України, Видавництво ПП „ЕКМО”, 2004. – 235 с.*
6. *Сингаївська А.М. Зміст економічної освіти і технології навчання економічних дисциплін у підготовці фахівців економічного профілю у вищих навчальних закладах // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2004. – Спецвипуск. – С. 47-51.*
7. *Теория и практика педагогического эксперимента / Под ред. А.И. Пискунова, Г.В. Воробьева. – М.: Педагогика, 1979. – 208 с.*
8. <http://www.gov.kiev.ua>
9. <http://www.osvita.org.ua>